

לכל איש יש שם

בפרשיותינו משרטט ספר בראשית מעין מפה גיאוגרפית עתידית של ארץ ישראל על גדותיה. הארץ המובטחת לזרע אברהם תהיה רב-מדינית, במעין מבנה מאקרו-משפחתי בו מתקיימות דרגות שונות של קירבה. עשו הוא אדום, מצוי במעגל הראשון, למרות שממנו יצא עמלק. משה מסוגל לומר לאדום (במדבר כ, יד) "אַחִידָּךְ יִשְׂרָאֵל". בני לוט, עמון ומואב, מצויים במעגל שני. גם ארם שם קצת רחוק יותר. לבן הלוא הוא, אבי האמהות. פרשתנו משרטטת מעגל שלישי, רחוק יותר, ובו צאצאי ישמעאל בן הגר וצאצאי בני אברהם מקטורה. מצאצאי קטורה נזכיר שם אחד, אלו נזדקק בהמשך: 'מִדָּן'. מבני ישמעאל את "נְבִלִית וְקָדָר", וְאַדְבָּאֵל "אֵת כָּל אֲשֶׁר לוֹ", הארץ, נתן אברהם ליצחק, ולבני קטורה "נָתַן אֲבָרָהָם מִתְּנַת וַיִּשְׁלַחם מֵעַל יִצְחָק בְּנוֹ בְּעוֹדָנוּ חַי – אֶל אֶרֶץ קָדָם". דבר מקביל מתרחש עם ישמעאל, ששולח מביתו למדבר (כא, כ-כא): "וַיְהִי אֶל-לְהִים אֵת הַנֶּעֱר", ישמעאל, "וַיִּשָּׁב בְּמִדְבָּר וַיְהִי רָבָה קָשָׁת". מסביב לארצות הציביליזציה העירונית-חקלאית, יחיו וישגשו נוודי המדבר.

אנא, התלו אלי לקפיצה של אלפיים שנה, לעיר אוריה (Oria) שבדרום איטליה במאה התשיעית, עיר ואם בישראל באותם הימים. פעל אז בה דמות רבת פעלים, ר' שפטיה בן ר' אמיתי (נפטר בשנת 886). אחת מיצירותיו הפיוטיות הוכנסה לקובץ הסליחות הנאמרות לפני ראש השנה "יִשְׂרָאֵל נוֹשֵׁעַ בְּה' תְּשׁוּעַת עוֹלָמִים". וכך קוראים אנו בה: "יִנָּשְׁעוּ [בני ישראל] לָעֵין כָּל וְאֵל יִמְשְׁלוּ בָם רְשָׁעִים. כָּלָה שְׁעִיר וְחוֹתָנוּ וַיִּעְלוּ לְצִיּוֹן מוֹשִׁיעִים... כִּי אֶתָּה רַב סְלִיחוֹת וּבַעַל הַרְחָמִים". "שְׁעִיר וְחוֹתָנוּ"? כן. שער הוא אָדוֹם, חותנו – ישמעאל, שהרי כאשר עָשׂוּ רָאָה "כִּי רָעוֹת בָּנוֹת כָּנְעַן בְּעֵינֵי יִצְחָק אָבִיו", הלך "וַיִּקַּח אֵת מַחְלַת בֵּת יִשְׁמָעֵאל... עַל נָשָׁיו לוֹ לְאִשָּׁה" (כח, ח). את החיבור הזה, שבין חתן לחותנו, נפגוש בימי גדעון (שופטים ו, ג-ה): "וַיְהִי אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל וְעָלָה מִדָּן וְעַמְלֶק וּבְנֵי קָדָם... וְלֹא יִשְׁאִירוּ מַחֲיָה בְּיִשְׂרָאֵל וְשָׂה וְשׂוֹר וְחִמּוֹר. כִּי הֵם וּמִקְנֵיהֶם יַעֲלוּ וְאֶהְלִיחֶם, וּבָאוּ כְּדִי אֶרְבֶּה לָרַב וְלָהֶם וְלִגְמֻלֵיהֶם אֵין מִסָּפָר וַיָּבֹאוּ בְּאֶרֶץ לְשִׁחְתָּהּ".

ר' שפטיה הכיר יפה את שער וחותנו, את ביזנטיון הנוצרית ששלטה בדרום איטליה ואת האסלאם שנלחם על סיציליה וכבש אותה לתקופה ארוכה. הם גם צרו על אוריה, ור' שפטיה היה מעורב בניסיון להסיר את המצור. ב-873 הוא היה בקושטא בניסיון לבטל את הגזרות הנוראות של הקיסר הביזנטי בסיליוס הראשון. הוא רצה להכריח את היהודים להתנצר תוך איום בעינויים נוראיים. ר' שפטיה הצליח לבטל את הגזרה בעקבות מעשי הפלא בהם ריפא כמה מבני משפחת הקיסר. ר' שפטיה היה תלמידו של איש הסודות אבן-אהרן, ר' אהרון בן שמואל מבגדד שהביא מבבל את סודות תורת הסוד. לכאורה האסלאם

שיפר את מצב היהודים שנאנקו תחת סיבלות אדום-ביזנטיין. אלא שזה לא היה בדיוק נכון.

אלא שר' שפטיה חי גם את סבלותיה של ארץ ישראל, הכבושה על ידי הערבים. בן דורו, ר' נחשון בר צדוק, גאון סורא, מתייחס באחת מתשובותיו (תשובות הגאונים לאסף, תרפ"ט, עמ' 31) את העיקרון התלמודי "דאין לך כל אחד ואחד מישראל שאין לו קרקע ארבע אמות בארץ ישראל", ושואל מה שהוא בוודאי נשאל: "ואם תאמר כבר גזלוה גוים כמה דורות?", בייחוד בכיבוש הערבים במאה השביעית. על כך הוא עונה: "דקרקע אינה נגזלת ובחזקת ישראל קימא". זכותנו על הקרקע אינו פוקע.

אכן, במדרש 'פרקי דרבי אליעזר', בו הוכנסו קטעים מאוחרים מהמאה השביעית קוראים אנו על הפלישה הערבית ועל גזרותיה: "ר' ישמעאל (!) אומר חמשה עשר דברים עתידין בני ישמעאל לעשות בארץ", וביניהם "ימודו הארץ בחבלים", כדי לחלקה לכובשים, "ויעשו בית הקברות למרבץ צאן אשפתות", בתי הקברות היהודיים העתיקים הפכו שדות מרעה לצאן שהשבטים הנוודים הביאו... ויבנו בניין בהיכל". כך החל נישול החקלאים היהודים מאדמתם, עליה שמרו מאז החורבן, אפילו בימי רדיפות הביזנטים. לזמן מה חזר הסדר חזר לארץ, אולם לא ארכו הימים והמדבר כבש את הציביליזציה. וכך קוראים אנו באגרת שנשתמרו בגניזה, בלשון המזכירה לנו את האמור לעיל: "כל ארץ ישראל נשתבשה בגייסות ונקבצו ערב וכל בני קדר... והגרים [בני הגר] עם בני ישמעאל ויבואו כדי ארבה לרוב וחנו על רמלה... ויהרגו כל העומד בפניהם... ויצאו שארית בני רמלה בגולה....".

"וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמַעֵאל כִּי שְׁמֵעַ ה' אֶל עֲנָיוֹ". על כך התפלאו החכמים. גם שמו של ישמעאל ניתן מלמעלה. אמנם כן. כנראה שרצתה ההשגחה לתת הזדמנות לישמעאל לעזור ולהביא גאולה לבני אחיו ולעולם כולו. לא כך היה. ההיסטוריה הוכיחה שהשם לא הובן. וכך קוראים אנו שוב בפרקי דרבי אליעזר (לא): "ולמה נקרא שמו ישמעאל שעתיד לשמוע הקב"ה באנקת העם [הסובל] ממה שעתידין בני ישמעאל לעשות בארץ באחרית הימים". איך אמרה זלדה: "לכל איש יש שם שנתן לו א-לוהים... לכל איש יש שם שנתנו לו חטאיו...."